

Ольга Володимирівна Орловська,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету

ВРАХУВАННЯ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті проаналізовано вікові особливості учнів старшої школи та розглянуто вирішення проблеми врахування цих особливостей у процесі підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності у старшокласників. На основі вікових особливостей учнів старшої школи виділено чотири рівні толерантності. Встановлено, що критерієм виділення рівнів є міра самостійного прояву толерантності учнів.

Ключові слова: *учні старшої школи, виховання толерантності, рівні толерантності, стереотипи, самоідентичність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі демократичної перебудови освітньої галузі подальшого значення набуває процес входження України в освітній і науковий простір Європи. У цьому контексті не може залишатись осторонь інноваційних перетворень підготовка майбутніх вчителів старшої школи, зокрема виховання їх професійно-етичних якостей.

Національна доктрина розвитку освіти [6] першочерговим завданням освітньої галузі визначає виховання гуманістично спрямованої особистості, а освіта визначена головним чинником формування нових життєвих орієнтирів особистості. Практичне вирішення цих завдань тісно пов'язане з розвитком гуманістичної самосвідомості, творчої ініціативи особистості, її здатності легко знаходити спільну мову з людьми; із формуванням уміння проявляти толерантність у прийнятті значущих рішень, нести відповідальність за наслідки власних дій і вчинків.

Розвиток особистості майбутнього вчителя старшої школи вимагає здійснення цілеспрямованої виховної роботи з усіх напрямів виховання з обов'язковим урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності фахівців, необхідних для цього людських і професійних якостей та вікових особливостей суб'єктів виховного впливу (учнів старшої школи).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема осмислення сутності феномена «толерантність» та його особливої значущості для формування професіоналізму особистості педагога досліджено у наукових працях вітчизняних (О. Безносок, О. Волошина, О. Грива, В. Калошин, Ю. Тодорцева, та ін.) та російських (О. Асмолов, С. Бондирєва, А. Погодіна та ін.) учених. Проблемою професійної підготовки вчителів, теоретичного обґрунтування сучасних підходів до виховання толерантності, готовності вчителів до навчально-виховної діяльності у контексті полікультурної освіти займалися американські науковці Дж. Бенкс, С. Буллард, В. Вогт, А. Гарвуд, К. Грант, І. Доттін, К. Зейхнер та ін. Вагомий внесок у дослідження проблем морального виховання особистості зробили такі вітчизняні педагоги та психологи, як І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, О. Киричук, Г. Костюк, М. Красовицький, Ю. Приходько, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Б. Суходольський, К. Чорна, Ж. Юзвак та ін. Питанням формування моральних якостей особистості значну увагу приділяли О. Богданова, В. Гурін, І. Зязюн та інші.

Метою статті є виявлення вікових особливостей учнів старшої школи та вирішення проблеми врахування цих особливостей у процесі підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності у старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вік учнів старшої школи – 15–18 років – найважливіший вік у психосоціальному розвитку учня. У цей період відбувається перебудова всіх основних, що склалися раніше, анатомічних і психофізіологічних характеристик організму, формуються основи свідомої поведінки, визначається спрямованість моральних уявлень та

соціальних установок особистості. Учні старшої школи активно включаються у доросле життя, формують свою ідентичність, відчуття культурної ідентичності людини, і, відповідно, зростає інтерес до питань культурної ідентичності. У цьому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, у тому числі: здатність до емпатії чи конфліктності, соціальна ізоляваність, позитивне чи заздалегідь негативне ставлення до іншого. Учні старшої школи більше схильні проявляти інтолерантність і ворожість, ніж учні молодшої та середньої школи. Це пов'язано, в першу чергу, зі змінами на фізіологічному рівні, такими, як інтенсивний фізичний розвиток, фізіологічні зміни, активізація статевих гормонів та гормонів росту, що призводить до перепаду мускульного та судинного тону, швидким змінам фізичного стану, а ті, в свою чергу, до різкої зміни настрою [4, с. 147]. У зв'язку з цим у періоди поганого настрою та емоційної нестабільності можливі спалахи агресії, роздратування, з якими учневі важко самотійно впоратись.

У цей період учень добуває фундаментальний пласт своєї світоглядної картини, шукає нові шляхи та способи взаємодії зі світом, пізнає нового себе та визначає своє місце у цьому світі. Саме зараз учень найбільш відкритий для сприйняття ціннісної інформації, що допомагає йому у розкритті питань буття, які його хвилюють. В учнів старшої школи формуються моральні почуття, завдяки чому засвоювані ними норми поведінки можуть ставати ефективним поштовхом до дій. З огляду на все вищезазначене можна стверджувати, що період навчання у старшій школі є найсприятливішим для виховання толерантності в учнів.

Головна риса в психології учня старшої школи – формування більш високого рівня самосвідомості, розуміння своїх індивідуальних якостей, самооцінки. Толерантність, як особистісна риса, має у цьому випадку спрямованість на самого себе. Об'єктом у розвитку розуміння учнем навколишнього середовища стає людина, її внутрішній світ. Це викликає інтерес до себе, власного життя, якостей своєї особистості, потребу порівняти

себе з іншими, зрозуміти себе. Толерантність учня сприяє формуванню реального уявлення про себе та суспільне середовище.

Соціальне становище учня старшої школи характеризується двома системами стосунків – з однолітками та дорослими. Учень починає не тільки усвідомлювати, але й по-різному проявляє себе у них. Загальновідома характеристика учня цього віку: «Вже не дитина, але ще і не дорослий» і спрощене її розуміння – джерело конфліктів з учнем: вимоги до нього є, а прав він ще немає. Почуття «дорослості» в учня старшої школи гостро проявляється у прагненні до самостійності, в бажанні досягнути того, щоб навколишні рахувалися з його думкою, тобто виявляється конкуренція позицій. Але досвід учня ще малий, тому виникають надлишки толерантності: в одного проявляється зайва самовпевненість, зазнайство («терпимість сильного»), інший стає «погоджувачем», починає пристосовуватися до будь-яких вимог середовища («терпимість слабого») [3, с. 208].

Прагнення стати дорослим в учня старшої школи поєднується з прагненням до справедливості. Це створює сприятливі умови для виховання у нього культури толерантності поведінки. Учень проявляє грубість та зухвалість (проявляє інтолерантність) лише у тому випадку, коли кинуто виклик його почуттю справедливості, наприклад, коли дорослі, не намагаючись зрозуміти чи не знаючи якихось обставин вчинку, звертаються до батьків, щоб висловити свої претензії, а батьки, в свою чергу, проявляють «дорослу солідарність» [7]. Толерантність учня старшої школи ґрунтується на усвідомленні правоти і справедливості вчинків з боку інших індивідів. Якщо він взаємодіє з навколишнім середовищем, приймає право інших на відмінність, то й толерантність буде проявлятися на більш високому рівні.

Сім'я залишається найголовнішою соціальною інституцією. Саме тому успішна соціалізація учнів у школі без успішної соціалізації в родині просто неможлива, і тісна взаємодія цих двох інституцій у процесі соціалізації завжди дає позитивний ефект. Труднощі соціалізації учнів старшої школи у сім'ї виникають через те, що в міру їхнього дозрівання їх погляди й розуміння

суспільних подій змінюються й часто не збігаються з батьківськими. При звичних для ранньої юності швидких особистісних змінах вірогідність розходжень у поглядах учнів та батьків різко зростає порівняно з попередніми періодами розвитку. І якщо при цьому вони наштовхуються на різкий супротив з боку батьків, то це може призвести до конфліктів. Отже, постає проблема перегляду своїх ролей батьками. За таких умов важливо, щоб, караючи чи заохочуючи дітей, батьки діяли спільно, тому що тісний зв'язок дитини з одним із батьків і «виключення» іншого призводить до того, що «виключений» перестає бути посередником соціалізації та авторитетною фігурою. Найвірогідніше проблеми соціалізації виникають у неповних сім'ях, де підліток може піддати батьківський авторитет серйозній критиці у процесі особистісного самовизначення. Варто також враховувати й ту обставину, що реакція учнів на ровесників зумовлюється звичаями і традиціями культури, в якій вони виростили, а ці звичаї і традиції тісно пов'язані з економічним статусом, професією, етнічною й релігійною приналежністю їхніх батьків тощо. Виникає неминуча суперечність в поглядах на світ, яких дотримуються сім'я та ровесники: багато учнів, які проживають у містах, змушені вибирати між культурою ровесників, що підносять алкоголь та наркотики, і цінностями батьків, які підкреслюють важливість дій в рамках закону. Учні старшої школи, які перебувають на стадії особистісного самовизначення, схильні надто різко розмежовувати світи ровесників і батьків, намагаючись наслідувати групу однолітків у поведінці, манері вдягатися, говорити, висловлювати думки тощо.

Для виховання толерантності у дітей батькам необхідно володіти відповідними знаннями, а саме: батькам необхідно формувати у дітей систему цінностей, в основі якої лежать такі загальні поняття, як згода, компроміс, взаємосприйнятність і толерантність, прощення, ненасильство, співчуття, розуміння, співпереживання тощо.

Ураховуючи велике значення спілкування в середовищі учнів старшої школи, розглянемо питання толерантності в міжособистісному спілкуванні.

Одним із важливих аспектів спілкування є міжособистісне сприйняття. У сприйнятті інших всі люди користуються деякими узагальненими образами, які створюються на основі власного попереднього досвіду. Прагнення людини активно пристосовуватися до постійно змінюваних умов навколишнього середовища формує у неї механізм створення установок щодо людей та їх вчинків, що дозволяє ефективно вибудувати лінію комунікативної поведінки відповідно до умов середовища. Установки створюються протягом всього життя на основі досвіду спілкування і взаємодії з іншими людьми і формуються через контакти у сім'ї, соціальній групі, школі тощо. Саме в учнів старшої школи процес формування життєвих установок відбувається найбільш активно, і, відповідно, цей період є сприятливим для формування толерантності у взаємостосунках.

Однак деякі установки обумовлені упередженнями стосовно людей та явищ. Саме упередженнями пояснюється ставлення деяких білошкірих до афроамериканців, людей старшого віку до молоді, представників однієї релігії до іншої тощо. Як правило, установки формуються під впливом соціального середовища. В умовах полікультурного розвитку американського суспільства учень у процесі виховання в одному етнічному середовищі засвоює установки дорослих, свого найближчого оточення стосовно інших етнічних груп.

Одним з елементарних психологічних утворень, що являє собою чуттєво зорієнтований соціальний образ, який поєднує в собі соціальний і психологічний досвід спілкування і взаємини людей, є стереотип. Для окремої людини стереотипи виконують важливу функцію спрощення і скорочення процесу сприймання іншої людини і групи. Тому стереотипи мають широку сферу соціального застосування й активно використовуються при оцінці групової, національної чи професійної приналежності людини, тому що припускають зв'язок між членством у групі та індивідуальних характеристик окремих людей. Як об'єкти стереотипізації виступають узагальнені і спрощені образи соціальних груп [2, с. 102].

Важливим є питання про джерела стереотипів. Так, американський психолог Д. Майерс виділив три групи джерел стереотипів:

1. *Когнітивні*. Вони пояснюють існування стереотипів як побічного явища процесу мислення, конкретно – механізму категоризації та організації навколишнього світу шляхом групування об'єктів за певними ознаками.

2. *Емоційні*. Стереотип – це, в першу чергу, емоційно зорієнтований образ, тому його виникнення пов'язано з емоціями, часто з болем та фрустрацією, що викликає ворожість, переадресовану і спрямовану на інші групи. Крім того, стереотипи забезпечують почуття соціальної переваги, оскільки для того, щоб сприймати себе як особистість, яка має певний статус, необхідно, щоб хтось інший займав більш низьке становище.

3. *Соціальні*. Соціальні умови породжують і підтримують стереотипи різними шляхами. В першу чергу – це нерівний статус, оскільки стереотип допомагає виправдати економічну і соціальну перевагу тих, у кого в руках влада та коштовності. Стереотипи, що стосуються підпорядкованих груп, допомагають давати раціональне пояснення їх соціальному статусу. Таким чином, стереотипи можуть легко уживатися з існуючим порядком [5, с. 287–289].

На нашу думку, стереотипи, поширені серед учнів старшої школи, відображають уявлення дорослих, їхні стереотипи. Виховання толерантного ставлення до представників інших етнічних, соціальних, релігійних, мовних груп допоможе уникнути формуванню негативних стереотипів у середовищі учнів старшої школи.

Важливу роль у формуванні стереотипів відіграє самоідентичність людини. Одним із важливих завдань у процесі виховання толерантності є робота над адекватною самоідентифікацією в учнів старшої школи, так як саме в цей період проблема самоідентифікації найбільш актуальна. Оскільки характерною рисою цього віку є сильна залежність від групи, варто відмітити вплив групових цінностей на формування ідентичності в учнів.

Отже, референтні групи як інституції соціалізації відіграють важливу роль у становленні та особистісному самовизначенні учнів старшої школи. Ціннісні орієнтації референтної групи істотною мірою визначають соціально-психологічне обличчя учня. Оскільки група – єдина площина соціально-психологічного досвіду, в якій може проявити себе учень, яку він може засвоїти й через яку пізнати сукупність суспільних відносин, то саме група стає формуючою силою в соціалізації учня. Тут надзвичайно суттєвим є питання про те, що визначає референтну значущість тієї чи іншої групи в очах учня, або, навпаки, сприяє її зниженню. Йдеться передусім про умови, які є в тій чи іншій групі для найуспішнішого формування соціально-психологічного досвіду, для задоволення потреби у спілкуванні. Якщо умови не сприяють реалізації цих потреб, учень починає відчувати психологічний дискомфорт, який виникає в результаті незадоволеності, що призводить до конфліктів зі школою, сім'єю, ровесниками або до відчуження від цих соціальних інституцій, зниження їхньої референтної значущості в очах учнів, до пошуків інших шляхів самоутвердження, іншого середовища спілкування. Йдеться про ризиковані хуліганські угруповання, які, як вважає сам учень, дають йому свободу дій, взаємин, більшу можливість для прояву власного «Я», інші варіанти спілкування. В такому разі виникає проблема аморальності, а часто й злочинності.

Прояви інтолерантності в учнів та людей більш старшого віку схожі, але в учнів вони отримують жорстокішу форму, їх вплив є болючішим, ніж у дорослих у силу психологічних особливостей розвитку учнів старшої школи. Тому найпоширенішими у цьому віці проявами інтолерантності, незалежно від її причин і видів – будь-то гендерна, етнічна чи якась інша, є образи, насмішки, ігнорування, бойкот. Цікавим є той факт, що ці прояви інтолерантності характерні як для більшості, яка відчуває себе у вигіднішій позиції, так і для меншості, яка активно захищається від нападок більшості.

На основі вікових особливостей учнів старшої школи О. Волошина виділила чотири рівні толерантності. Критерієм виділення рівнів є міра самостійного прояву толерантності учнів.

Нульовий рівень (нейтрально-конфліктний). Складається залежно від індивідуального досвіду учня, тобто чого його навчили у колі сім'ї, класу, в економічних і культурно-побутових умовах життя, безпосередній конкретній ситуації або зацікавленості у спілкуванні. Залежно від індивідуально-психічних якостей особистості (сили, урівноваженості, рухомості процесів збудження та гальмування), толерантність має вибірково-ситуативний характер, тобто учень виявляє толерантність до вибірково-обраного індивіда в окремій ситуації, з яким готовий здійснювати емоційний та діловий контакт. Проявляється у вигляді діалогу без негативних емоцій, різких, гучних, брутальних виразів, але при деяких змінах (розбіжність поглядів, різке слово співрозмовника, відсутність результативності діалогу), позитивні емоції змінюються негативними, діалог змінюється брутальними, інколи нецензурними виразами. Може виникнути ситуативний або навіть затяжний конфлікт. Гнучкість практично відсутня.

Низький (вибагливий) рівень, або рівень первинної соціалізації (стадія визнання можливих відносин). Показником цього рівня є наявність адекватної самооцінки учня. Безпосередня негативна емоційна оцінка щодо членів своєї групи виявляється дуже рідко і, якщо виявляється, то учні пояснюють її словами: «Вирвалося, не стерпів, а що він...», тобто учень визнає толерантне ставлення, але виявляти його може не завжди, особливо у палкі моменти обговорення. Конструктивність у діалозі не спостерігається. Міра рефлексії низька. Учні прагнуть до прояву толерантності. Чинником, який стимулює розвиток толерантності, є спільно-групова діяльність, визнання можливих стосунків, правильно організована група. Чинником, який стримує інтолерантність, є регламентація групової роботи вчителем, самими членами групи.

Середній (статусний) рівень. Показником цього рівня є наявність мотивації в учня для прояву толерантності. Учні розуміють важливість і значення цієї якості у спілкуванні з членами своєї та інших груп. У стосунках присутня ситуативно-емоційна оцінка. Самостійно виявляють толерантність у стандартних умовах до членів своєї та інших груп. Конструктивність у діалозі виявляється в результативності роботи. Кожний індивід має відповідний статус. В учня накопичений певний досвід взаємодії у групі та між групами. Чинником, який стимулює становлення толерантності, є усвідомлення толерантності, бачення успіху роботи при прояві толерантності та перспектив її прояву, коректна реакція вчителя у роботі між групами. Чинником, який стримує розвиток толерантності, є відсутність позитивного результату взаємодії індивідів.

Високий (рефлексивний) рівень характеризується емоційно стійким ставленням до членів інших груп, високою мірою рефлексії. Мотиви ставлень, не пов'язані зі спільною діяльністю учнів, поєднуються з прийняттям правомірності існування інших поглядів, у діалозі спостерігаємо конструктивність і бажання продовжити розмову. Учні, як правило, знають оптимальні способи досягнення хоча б якого-небудь, але все-таки результату, високий ступінь самостійності у прогнозуванні можливих рішень проблем у нестандартних умовах. Якщо вагаються, то просять допомоги, ставлять запитання у формі: «А як ви вважаєте..», «Можна поцікавитися...». Учні аналізують свою поведінку, свою мову, тобто здійснюється корекція з позиції самого суб'єкта поведінки, можуть стримувати тих, хто має більш низький рівень толерантності, стимулюють тим самим розвиток цих якостей у них. Чинником, який стимулює становлення цього рівня, є прийняття цінностей, які приймає і висуває суспільство. Чинником, який стримує становлення толерантності цього рівня, є відсутність стійких переконань і упевненості у своїх позиціях [1, с. 48–49].

Висновки. Таким чином, на основі проаналізованої наукової літератури та власних суджень, ми дійшли висновку, що найбільш сенситивним до

виховання толерантності є вік учнів старшої школи. У цей період активізується пошук власної соціальної ідентичності та, відповідно, зростає інтерес до етнокультурної приналежності інших людей, їх поглядів, ціннісних орієнтацій, поведінки, внутрішнього світу; відбувається самоактуалізація у визначенні власної позиції у сфері людських стосунків, формування соціального досвіду; спостерігається відкритість та готовність для засвоєння соціальних цінностей і виховання культури толерантної поведінки; формуються внутрішньоособистісні фактори мотивації, природні потреби саморозвитку, прагнення до самовираження, самоствердження та самоуправління. Вагомим чинником створення позитивної Я-концепції у старшокласників є прагнення до самоствердження. Водночас непоодинокими є прояви прагматичного та егоїстичного ставлення до життя, негативних емоцій та вчинків, зниження рівня моральності. За таких умов роль учителя у навчально-виховному процесі полягає у консультуванні, фасилітації, створенні толерантного освітнього середовища, забезпеченні партнерської взаємодії, досягненні особливого авторитету толерантної особистості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Подальші дослідження вбачаємо у розкритті ефективних новітніх технологій із виховання професійно-етичних якостей майбутніх вчителів старшої школи в аудиторній та позааудиторній діяльності.

Список використаної літератури

1. Волошина, О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. – Вінниця, 2007. – 197 с.
2. Грива, О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. Грива. – Київ : ПАРАПАН, 2005. – 227 с.
3. Зиглер, Д. Теории личности / Д. Зиглер, Л. Хьелл. – [3-е изд.]. – СПб : Питер, 2007. – 607 с.

4. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев. – М : Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Майерс, Д. Социальная психология / Д. Майерс : [пер. с англ.]. – СПб : Питер, 1997. – 686 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом президента України від 17.04.02, № 347/2002. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/laws/Ukaz_Pr_347.doc. – Загол. з екрану. – Мова укр.
7. Факторы, влияющие на формирование толерантности у подростков / Теоретический анализ проблемы толерантности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doto.ucoz.ru/publ/12-1-0-121>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Король С. В.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2014

Орловская О. В. Учет возрастных особенностей учащихся старшей школы в процессе подготовки будущего учителя к воспитанию толерантности у старшеклассников

В статье проанализировано возрастные особенности учащихся старшей школы и рассмотрено решение проблемы учета этих особенностей в процессе подготовки будущего учителя к воспитанию толерантности у старшеклассников. На основе возрастных особенностей учащихся старшей школы выделено четыре уровня толерантности. Установлено, что критерием выделения уровней является степень самостоятельного проявления толерантности учащихся.

Ключевые слова: *ученики старшей школы, воспитание толерантности, уровни толерантности, стереотипы, самоидентичность.*

Orlovska O. V. Taking into account the age-old features of high school students in the process of future teacher preparation to tolerance education for senior students

The article deals with the analysis of age-old features of high school students and the decision of problem of taking into account of these features in the process of future teacher preparation to tolerance education for senior students. On the basis of the analyzed scientific literature and own judgments, it has been set, that the most sensitive to tolerance education is age of high school students. In this period the search of own social identity is activated and, accordingly, the interest to ethnoculture of other people, their looks, valued orientations, behavior, inner world is grown. It takes place self-actualization in determination of own position in the field of human relations and forming of social experience. It is observed an openness and readiness for mastering of social values and education of tolerant behavior culture.

The individual factors of motivation, natural necessities of self-development, aspiring to the self-expression, self-affirmation and self-government are formed. The ponderable factor of creation of positive self-conception for high school students is aspiring to self-affirmation. At the same time displays of pragmatic and selfish attitude toward life, negative emotions and acts, decline of morality level are unsingle. On such conditions the role of teacher in an educational-educator process is consisted in advising, facilitation, creation of tolerant educational environment, providing of partner co-operation, achievement of the special authority of tolerant personality.

One of the important tasks in the process of tolerance education is a prosecution of adequate self-definition for high school students, as exactly in this period the problem of self-definition is most actual. As a personal touch of this age is strong dependence on a group, it is very important to notice influence of group values on forming of student's identity.

On the basis of age-old features the students of high school are distinguished four levels of tolerance, namely: zero level (it is showed up as a dialogue without negative emotions, sharp, loud, rough expressions, positive emotions are changed into negative, a dialogue is change into rough, sometimes unprintable expressions); low level (the index of this level is a presence of adequate self-appraisal of student, the structuralness in a dialogue is not observed, the measure of reflection is subzero, students aspire to the display of tolerance); middle level (the index of this level is a presence of motivation for a student for the display of tolerance, students understand importance and value of this quality in intermingling with members of their group and other ones, tolerance is found out independently in standard terms to the members of students' group and other ones); high level (it is characterized emotionally by proof attitude toward the members of other groups, by the high measure of reflection; students know the optimal methods of achievement the result; high degree of independence in prognostication of possible decisions of problems in non-standard terms). It has been set that the criterion for selection of levels is a measure of independent display of students' tolerance.

Keywords: *high school students, tolerance education, levels of tolerance, stereotypes, self-identity.*